O‘zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta’limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA’LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 4-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: *Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov*
Mas'ul muharrir: *Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov*
Mas'ul muharrir o'rinbosari: *Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedogogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev*

T A H R I R H A Y ' A T I

Aniq va tabiiy fanlar: *k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.*
Texnika fanlari: *t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.*
Ijtimoiy-gumanitar fanlar: *s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.*
Pedagogika fanlari: *p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.*
Filologiya fanlari: *fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.*

Texnik muharrir: R.Tursunov
Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.
Pochta indeksi: 160136, ***Faks:*** (0369) 227-27-21,
Email: Info@namspi.uz
Nashr sanasi: 30.08.2026

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi ***Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi*** *asosida chop etiladi. Jurnal* ***Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha*** *falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.*

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2026

BOŞLANĞIÇ SINF ÖQUVÇILARIDA ÖQIŞ VA MATNNI TUŞUNIŞ KÖNIKMALARINI RIVOJLANTIRIŞ MEXANIZMI

M.A.Asqarova
NamDPI dotsenti, pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boşlanğiç sinf öquvçilarida öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini rivojlantirişning pedagogik-psixologik asoslari hamda metodik mexanizmlari yoritiladi. Öqiş savodxonligi faqat harflarni taniş yoki matnni ravon ovoz çiqarib öqiş bilan çeklanmasligi, balki öqilgan axborotni anglaş, muhim ma'lumotni ajratiş, xulosa çiqariş, mazmunni şaxsiy tajriba bilan boğlaş va matnga munosabat bildirişni ham qamrab olişi asoslanadi. Maqolada öqişdan oldingi, öqiş jarayonidagi va öqişdan keyingi faoliyatni izçil taşkil etiş, luğat ustida işlaş, savol tuziş, taxmin qiliş, qayta hikoyalaş, grafik organayzerlardan foydalaniş hamda formativ baholaş usullari taklif etiladi. Şuningdek, PIRLS xalqaro baholaş dasturida belgilangan matnni tuşuniş jarayonlari bilan boşlanğiç ta'lim amaliyoti örtasidagi boğliqlik körsatib beriladi. Taklif etilgan mexanizm öquvçilarning mustaqil fikrlaşi, oğzaki va yozma nutqi, axborot bilan işlaş hamda öqişga bölgan qiziqişini rivojlantirişga xizmat qiladi.*

Kalit sözlar: *boşlanğiç ta'lim, öqiş savodxonligi, matnni tuşuniş, ongli öqiş, öqiş strategiyalari, luğat ustida işlaş, PIRLS, formativ baholaş, mustaqil fikrlaş.*

МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

М.А.Аскарова
Доцент Наманганского государсвенного педагогического институти, доктор педагогических наук

Аннотация: *В данной статье освещаются психолого-педагогические основы и методические механизмы развития навыков чтения и понимания текста у учащихся начальных классов. Обосновывается, что читательская грамотность не ограничивается лишь узнаванием букв или беглым чтением вслух, а охватывает также осмысление прочитанной информации, выделение главного, формулирование выводов, связывание содержания с личным опытом и выражение собственного отношения к тексту. В статье предлагаются последовательная организация деятельности на предтекстовом, текстовом и послетекстовом этапах, словарная работа, составление вопросов, прогнозирование, пересказ, использование графических органайзеров, а также методы формативного оценивания. Кроме того, показана взаимосвязь между процессами понимания текста, определенными в международной программе оценки PIRLS, и практикой начального образования. Предложенный механизм способствует развитию у учащихся*

самостоятельного мышления, устной и письменной речи, навыков работы с информацией, а также интереса к чтению.

Ключевые слова: *начальное образование, читательская грамотность, понимание текста, осознанное чтение, стратегии чтения, словарная работа, PIRLS, формативное оценивание, самостоятельное мышление.*

MECHANISM FOR DEVELOPING READING AND TEXT COMPREHENSION SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

M.A.Askarova, Associate Professor
at the Namangan State Pedagogical Institute, Doctor of Pedagogical Sciences

Abstract: *This article examines the pedagogical and psychological foundations and methodological mechanisms for developing reading and reading-comprehension skills among primary school pupils. Reading literacy is considered not merely as accurate and fluent decoding, but as the ability to understand information, identify key ideas, make inferences, connect a text with prior knowledge and evaluate its content. The article proposes a structured instructional model consisting of pre-reading, while-reading and post-reading activities. It discusses vocabulary development, prediction, questioning, retelling, graphic organizers and formative assessment. The relationship between classroom practice and the reading-comprehension processes assessed by PIRLS is also outlined. The proposed approach is intended to support independent thinking, oral and written communication, information literacy and pupils' motivation to read.*

Key words: *primary education, reading literacy, reading comprehension, fluent reading, reading strategies, vocabulary development, PIRLS, formative assessment.*

KIRIŞ

Özbekiston Respublikasi Prezidenti Şavkat Mirziyoyev 2019-yil 21-oktabr kuni özbek tiliga davlat tili maqomi berilganining 30 yilligiga bağişlangan tantanali marosimdagi nutqida ta'limning barça bosqiçlarida ona tilini zamonaviy va innovatsion texnologiyalar asosida örgatiş zarurligini ta'kidlab, yoşlar "özbek tilida ravon öqiydigan, ravon yozadigan va teran fikrlaydigan insonlar" bölib yetişişi lozimligini qayd etgan [1]. Mazkur fikr boşlanğiç ta'limda öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini şakllantirişning dolzarbligini yanada yaqqol körsatadi. Çunki ravon öqiş bilan bir qatorda öqilgan matn

mazmunini anglaş, fikrni tahlil qiliş va mustaqil xulosa çiqariş ham savodxon şaxsni tarbiyalaşning muhim şartidir.

Bugungi ta'lim jarayonida öquvçining bilimni tayyor holda qabul qilişi emas, balki axborotni mustaqil izlab topişi, uni tuşunişi, tahlil qilişi va hayotiy vaziyatlarda qöllay olişi muhim hisoblanadi. Bunday kompetensiyalarni şakllantiriş esa, eng avvalo, boşlanğiç ta'lim davrida tarkib topadigan öqiş savodxonligi bilan çambarças boğliq. Çunki öqiş barça fanlarni özlaştiriş uçun zarur bölgan asosiy vositalardan biridir. Öquvçi matematik masala şartini, tabiatşunoslikka oid ma'lumotni yoki topşiriq yöriqnomasini töğri tuşunmasa, tegişli bilimga ega bölsa ham, uni amalda qöllaşda qiyinçilikka duç kelişi mumkin.

Boşlanğiç sinflarda öqiş könikmasini rivojlantiriş ikki özaro boğliq yönalişni qamrab oladi: texnik jihat va mazmuniy jihat. Texnik jihat harflarni tovuşlarga moslaştiriş, sözlarni töğri va ravon öqiş, tiniş belgilariga rioya qiliş kabi malakalarni öz içiga oladi. Mazmuniy jihat esa öqilgan matnning asosiy fikrini anglaş, voqealar örtasidagi sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaş, qahramonlarning xatti-harakatlarini izohlaş, yaşirin ma'noni ilğaş va muallif fikriga munosabat bildirişni talab etadi. Uşbu ikki yönaliş bir-biridan ajralgan holda rivojlanmaydi: öqiş texnikasi avtomatlaşgani sari öquvçining diqqatini matn mazmuniga qaratiş imkoniyati ortadi.

Amaliyotda ayrim öquvçilar matnni tez va xatosiz öqişi, biroq uning mazmunini izohlaş, asosiy fikrni topiş yoki matndan dalil keltirişda qiynalişi kuzatiladi. Bunday holat öqiş darslarida faqat ovoz çiqarib öqişga yoki matnni yoddan qayta aytişga tayaniş yetarli emasligini körsatadi. Öquvçiga matn bilan faol işlaş, savol beriş, taxmin qiliş, ma'lumotlarni taqqoslaş va xulosa çiqariş usullarini muntazam örgatiş zarur.

Özbekiston Respublikasida ta'lim mazmunini takomillaştirişga qaratilgan me'yoriy hujjatlarda ham öqiş, yoziş va asosiy savodxonlik könikmalarini rivojlantiriş boşlanğiç ta'limning muhim vazifalaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 27-martdagi 157-son qarorida davlat ta'lim standartlarini işlab

çiqiş va joriy etişning yangilangan tartibi belgilangan [2]. Uşbu yondaşuv boşlanğiç ta'limda öquv natijalarini aniq könikmalar bilan boğlaş zarurligini kuçaytiradi.

Maqolaning maqsadi – boşlanğiç sinf öquvçilarida öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini izçil rivojlantirişga xizmat qiluvçi pedagogik mexanizmni nazariy jihatdan asoslaş hamda uni dars jarayonida qöllaş böyiça metodik tavsiyalar işlab çiqiş.

ADABIYOTLAR ŞARHI

Boşlanğiç sinf öquvçilarida öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini rivojlantiriş masalasi xalqaro pedagogik tadqiqotlarda savodxonlikning muhim tarkibiy yönalişi sifatida örganilgan. Ilmiy manbalarda öqiş jarayoni harflar va sözlarni taniş bilan çeklanmasligi, balki öquvçining matndan ma'no hosil qilişi, avvalgi bilimlarini işga solişi, axborotni tahlil qilişi va öz fikrini asoslay olişini ham qamrab olişi ta'kidlanadi. Şu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqotda öqiş texnikasi va mazmunni anglaş bir-birini töldiruvçi könikmalar sifatida qaraladi.

RAND Reading Study Group tomonidan tayyorlangan "Reading for Understanding" hisobotida öqib tuşuniş öquvçi, matn va öqiş faoliyati amalga oşiriladigan vaziyat örtasidagi özaro munosabat natijasi sifatida izohlanadi (Snow, 2002) [3]. Uşbu yondaşuvga köra, matnni anglaş faqat matnda berilgan ma'lumotga boğliq emas; öquvçining oldingi tajribasi, luğat boyligi, maqsadi va öqiş şaroiti ham tuşunişga ta'sir körsatadi. Bu fikr boşlanğiç sinf darslarida matn tanlaşda öquvçilarning yoş xususiyatlari va hayotiy tajribasini hisobga oliş zarurligini asoslaydi.

Duke va Pearson (2002) öqib tuşunişni rivojlantirişga doir samarali amaliyotlarni tahlil qilib, öqituvçining fikrlaş jarayonini namoyiş etişi, öquvçilarni savol berişga undaşi, matn mazmuni yuzasidan muhokama taşkil qilişi va tuşunişni nazorat qiliş strategiyalarini örgatişiga alohida e'tibor qaratadi. Ularning qaraşlaridan kelib çiqib, öqituvçi matnni şunçaki öqitib qöymasdan, qanday qilib xulosa çiqariş, muhim fikrni ajratiş va tuşunilmagan joyga qaytiş mumkinligini amalda körsatişi lozim [4]. Mazkur

maqolada taklif etilgan öqişdan oldingi, öqiş jarayonidagi va öqişdan keyingi faoliyatlar ana şu yondaşuv bilan uyğunlaşadi.

Xalqaro PIRLS tadqiqotining baholaş doiralarida öqiş savodxonligi badiiy va axborotiy matnlarni tuşuniş hamda ulardan foydalaniş bilan boğliq jarayonlar orqali baholanadi. Unda matnda aniq berilgan ma'lumotni topiş, sodda xulosa çiqariş, ğoya va ma'lumotlarni talqin qiliş hamda birlaştiriş, matn mazmuni va şaklini baholaş kabi fikrlaş amallari ajratiladi (Mullis va Martin, 2019) [5]. Bu tasnif boşlanğiç sinflarda savollarni faqat matndan fakt topişga qaratmasdan, asta-sekin tahlil, talqin va baholaş darajasiga olib çiqiş zarurligini körsatadi.

U.S. Institute of Education Sciences huzuridagi What Works Clearinghouse tomonidan e'lon qilingan "Improving Reading Comprehension in Kindergarten Through 3rd Grade" qöllanmasida kiçik yoşdagi öquvçilarga tuşuniş strategiyalarini bevosita örgatiş, matn tuzilişini anglatiş, mazmun yuzasidan sifatli suhbat taşkil etiş, maqsadga mos matn tanlaş va öqişga qiziqiş uyğotiş tavsiya etiladi (IES, 2010) [6]. Qöllanmada strategiyalarni alohida va uyğun holda örgatiş, öquvçining tuşuniş jarayonini kuzatib boriş muhimligi qayd etilgan. Bu tavsiyalar maqolada ilgari surilayotgan metodik mexanizmning amaliy asoslaridan biri bölib xizmat qiladi.

"Foundational Skills to Support Reading for Understanding in Kindergarten Through 3rd Grade" qöllanmasida tovuş-harf munosabatini özlaştiriş, sözlarni dekodlaş, akademik luğatni rivojlantiriş va har kuni boğlangan matnlarni öqiş kabi boşlanğiç könikmalar yoritilgan (IES, 2016; 2019-yilgi tahrir) [7]. Uşbu tavsiyalar öqiş texnikasi bilan mazmunni tuşuniş örtasidagi uzviy aloqani körsatadi: sözlarni taniş va ravon öqiş yetarli darajada şakllanmasa, öquvçining diqqatini matn mazmuniga qaratişi qiyinlaşadi. Şu sababli boşlanğiç bosqiçda dekodlaş, ravonlik va luğat ustida işlaş tuşunişni rivojlantiriş bilan birga olib borilişi lozim.

Körib çiqilgan manbalar öqiş savodxonligini rivojlantirişda umumiy jihatlarni – strategiyalarni örgatiş, luğatni boyitiş, matn tuzilişini anglaş, muhokama va muntazam

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

baholaşni – birdek muhim deb körsatadi. Biroq bu yondaşuvlarni boşlanğiç sinfning har bir bosqiçiga moslaştiriş, öquvçilarning individual farqlarini hisobga oliş va ularni yagona dars mexanizmiga birlaştiriş masalasi alohida metodik yeçimni talab qiladi. Mazkur maqolada aynan şu ehtiyojdan kelib çiqib, diagnostika, uç bosqiçli matn bilan işlaş, formativ baholaş va individual yordamni birlaştirgan mexanizm taklif etiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolani tayyorlaşda pedagogik va metodik adabiyotlarni tahlil qiliş, qiyosiy tahlil, umumlaştiriş, pedagogik kuzatiş tajribasini nazariy jihatdan şarhlaş hamda metodik modellaştiriş yondaşuvlaridan foydalanildi. Xalqaro PIRLS baholaş dasturining öqiş savodxonligiga oid konseptual asoslari, boşlanğiç sinflarda öqişni örgatiş böyiça ilmiy-amaliy tavsiyalar va Özbekiston ta'limiga oid me'yoriy hujjatlar tahlil uçun asos böldi. Mazkur maqola nazariy-metodik xarakterga ega; unda muayyan maktabda ötkazilgan tajriba-sinov yoki statistik ölçov natijalari da'vo qilinmaydi.

Öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini rivojlantiriş mexanizmi özaro boğliq beş tarkibiy qismdan taşkil topadi: maqsadli-diagnostik, mazmuniy, jarayonli-metodik, baholaş-tahliliy va korreksion-rivojlantiruvçi qismlar. Maqsadli-diagnostik qism öquvçining dastlabki öqiş darajasi, luğat boyligi, matnni anglaş holati va qiziqişlarini aniqlaşni nazarda tutadi. Mazmuniy qism yoşga mos badiiy, axborotiy va amaliy matnlarni tanlaş bilan boğliq. Jarayonli-metodik qism matn oldidan, matn davomida va matndan keyin bajariladigan faoliyatlarni qamrab oladi. Baholaş-tahliliy qism öquvçi javoblari va bajarilgan topşiriqlarni mezonlar asosida tahlil qilişga xizmat qiladi. Korreksion-rivojlantiruvçi qism esa aniqlangan qiyinçiliklarga mos qöşimça maşqlar va individual yordamni belgilaydi.

Mazkur mexanizmning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: izçillik va uzviylik; öquvçining yoşiga moslik; matn mazmunining hayotiyligi; osondan murakkabga boriş; faol va hamkorlikdagi öqiş; individual farqlarni hisobga oliş; muntazam qayta aloqa; öqişning barça fanlar bilan integratsiyasi.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

NATIJALAR VA T-AHLILLAR

1. Öqiş va matnni tuşuniş könikmalarining tarkibiy tuzilişi. Öqiş savodxonligi – yozma matnlarni tuşuniş, ulardan foydalaniş, ular haqida fikr yuritiş va öqiş faoliyatiga qiziqiş bildiriş qobiliyatidir. Bu ta'rif öqişni oddiy texnik jarayon emas, balki ma'no yaratişga yönaltirilgan faoliyat sifatida körişga imkon beradi. Öquvçi matnni tuşuniş jarayonida matnda berilgan axborot bilan avvalgi bilim va tajribasini boğlaydi. Şu sababli bir xil matn turli öquvçilarda turliça savollar va xulosalarni yuzaga keltirişi mumkin.

PIRLS xalqaro tadqiqotida matnni tuşunişning törtta asosiy jarayoni ajratiladi: matnda oçiq ifodalangan ma'lumotni topiş; sodda xulosa çiqariş; ğoya va ma'lumotlarni talqin qiliş hamda birlaştiriş; matn mazmuni va şaklini baholaş, tanqidiy fikr bildiriş. Uşbu jarayonlar boşlanğiç sinf darslarida ham bosqiçma-bosqiç şakllantirilişi mumkin.

Birinçi jarayon – oçiq ifodalangan ma'lumotni topiş. Bunda öquvçi matndan qahramonning ismi, voqea sodir bölgan joy, vaqt, predmet yoki aniq faktni aniqlaydi. Masalan, "Voqea qayerda sodir böldi?" yoki "Qahramon kim bilan uçraşdi?" kabi savollar qöllanadi. Ikkinçi jarayon – xulosa çiqariş. Öquvçi matnda töğridan-töğri aytilmagan, biroq berilgan belgilar orqali anglaş mumkin bölgan ma'noni topadi. "Nima uçun qahramon bunday yöl tutdi?" kabi savollar bunga misol böladi.

Uçinçi jarayon – talqin qiliş va birlaştiriş. Öquvçi matnning turli qismlaridagi ma'lumotlarni özaro boğlaydi, asosiy ğoyani aniqlaydi, voqealar ketma-ketligini tiklaydi va matnni avvalgi bilimlari bilan taqqoslaydi. Törtinçi jarayon – baholaş va tanqidiy munosabat bildiriş. Bunda öquvçi qahramon xatti-harakatiga baho beradi, muallif fikrini tahlil qiladi, matndagi dalilning işonçliligi yoki voqealarning hayotiyligi haqida fikr yuritadi. Bu jarayonlar sinf darajasiga qarab soddadan murakkabga tomon rivojlantiriladi.

2. Matn bilan işlaşning uç bosqiçli mexanizmi mavjud:

Birinçi bosqiç – öqişdan oldingi faoliyat. Bu bosqiç öquvçini matnni anglaşga tayyorlaydi, mavjud bilimlarini faollaştiradi va öqiş maqsadini belgilaydi. Öqituvçi matn sarlavhasi, rasmi yoki kalit sözlarini körsatib, "Sizningça, matn nima haqida?", "Bu mavzu böyiça nimalarni bilasiz?" kabi savollar beradi. Öquvçilar taxminlarini aytadilar va öqiş davomida ularni tekşirişga yönaltiriladilar. Matnda uçraşi mumkin bölgan yangi sözlar oldindan tuşuntiriladi, biroq barça mazmunni öqişdan avval aytib beriş tavsiya etilmaydi. Aks holda öquvçining mustaqil anglaş faoliyati susayişi mumkin.

Ikkinçi bosqiç – öqiş jarayonidagi faoliyat. Uşbu bosqiçda öquvçi matnni maqsadli öqiydi, muhim joylarni belgilaydi, savollarga javob izlaydi va tuşunmagan qismlarini aniqlaydi. Matnni qismlarga ajratib öqiş, har bir qismga sarlavha qöyiş, töxtab taxmin qiliş, juftlikda öqiş va öqituvçi bilan birgalikda fikrlaş usullari samarali hisoblanadi. Öqituvçi tayyor javobni aytiş örniga, matndan dalil topişga yönaltiruvçi savollar beradi. Masalan, "Bunday xulosaga kelişingga matnning qaysi jumlasi yordam berdi?" deb söraş öquvçini dalil bilan fikr bildirişga örgatadi.

Uçinçi bosqiç – öqişdan keyingi faoliyat. Bu bosqiçda matn mazmuni qayta işlanadi, umumlaştiriladi va öquvçining şaxsiy tajribasi bilan boğlanadi. Öquvçilar matnni qayta hikoya qilişi, asosiy fikrni bir jumlada ifodalaşi, qahramonlarga tavsif berişi, voqealar xaritasini tuzişi yoki matnga boşqa yakun taklif qilişi mumkin. Axborotiy matnlarda esa asosiy faktlarni jadvalga joylaştiriş, ikki hodisani taqqoslaş, sabab va natijani ajratiş foydali. Yakunda öquvçi "Men nimani bildim?", "Qaysi savolga javob topolmadim?", "Bu ma'lumotdan qayerda foydalanişim mumkin?" kabi refleksiv savollarga javob beradi.

3. Öqiş könikmalarini rivojlantiruvçi quyidagi metod va topşiriqlar bor:

Başorat qiliş metodi öquvçining matnni faol öqişiga yordam beradi. Sarlavha yoki rasm asosida voqealar rivoji haqida taxmin qilinadi, öqiş davomida esa taxminning qançalik töğri ekani tekşiriladi. Bu usul öquvçini matnga diqqat bilan qaraşga va öz fikrini dalillar bilan soliştirişga örgatadi.

Savol tuziş metodi öquvçini faqat savollarga javob beruvçi emas, balki mustaqil savol yaratuvçi faol iştirokçiga aylantiradi. Dastlab “Kim?”, “Qayerda?”, “Qaçon?” kabi aniq javobli savollar, keyinçalik “Nima uçun?”, “Agar ... bölmaganida nima yuz berardi?”, “Muallif nima demoqçi?” kabi fikrlaşni talab qiladigan savollar tuzdiriladi.

Qayta hikoyalaş metodi matn mazmunini xotirada saqlaş va mantiqiy ketma-ketlikda bayon etiş könikmasini mustahkamlaydi. Bunda matnni aynan yodlab aytiş emas, asosiy voqealarni öz sözlari bilan ifodalaşga e’tibor qaratiladi. Reja asosida, tayanç sözlar yordamida, rasmli ketma-ketlik orqali yoki qahramon nomidan hikoya qiliş şakllaridan foydalaniş mumkin.

Grafik organayzerlar ma’lumotlarni körgazmali tartibga solişga xizmat qiladi. “Voqealar zanjiri” ketma-ketlikni, “Venn diagrammasi” öxşaş va farqli jihatlarni, “Sabab–oqibat” jadvali hodisalar örtasidagi boğliqlikni, “Klaster” esa mavzu atrofidagi tuşunçalarni aniqlaşga yordam beradi. Grafik organayzer öquvçi örniga fikrlamasligi, balki uning fikrini tartibga solişi kerak.

Luğat ustida işlaş matnni tuşunişning muhim şartidir. Yangi sözlarni faqat izohini yodlatiş bilan çeklanmasdan, ularni gapda qöllaş, ma’nodoş va zid ma’noli sözlarni topiş, rasm bilan boğlaş, matndagi kontekst orqali ma’nosini taxmin qiliş topşiriqlari beriladi. Öquvçining söz boyligi kengaygani sari matn mazmunini anglaş imkoniyati ham ortadi.

Juftlikda va kiçik guruhda öqiş öquvçilarning bir-biridan örganişiga şaroit yaratadi. Masalan, bir öquvçi matnning bir qismini öqiydi, ikkinçisi asosiy fikrni aytadi, uçinçisi savol tuzadi. Keyin vazifalar almaştiriladi. Bunda har bir öquvçining faol qatnaşişi ta’minlanişi lozim.

Ovoz çiqarib öqiş va mustaqil içda öqiş bir-birini töldiradi. Ovoz çiqarib öqiş talaffuz, ravonlik va ifodalilikni rivojlantiradi. Içda öqiş esa matnni individual sur’atda anglaş, qayta öqiş va muhim ma’lumotni belgilaş imkonini beradi. Darsda faqat bir usulga tayaniş öquvçilarning turli ehtiyojlarini qamrab olmasligi mumkin.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

Sinflar kesimida topşiriqlarni murakkablaştiriş. 1-sinfda asosiy e'tibor tovuş-harf munosabatini anglaş, böğin va sözlarni töğri öqiş, qisqa gaplar mazmunini tuşuniş, rasm va matn örtasidagi boğliqlikni topişga qaratiladi. Öqituvçi qisqa matnni öqib beradi yoki öquvçilar bilan birgalikda öqiydi. "Kim?", "Nima qildi?", "Qayerda?" savollari, rasm asosida gap tuziş va voqeani ikki-uç gap bilan aytib beriş mos keladi.

2-sinfda matnni ravonroq öqiş bilan birga voqealar ketma-ketligini aniqlaş, qahramonlarning xatti-harakatini sodda izohlaş, yangi sözlarning ma'nosini kontekstdan anglaş va qisqa reja tuzişga e'tibor kuçaytiriladi. Öquvçilar matnning boşlanişi, asosiy voqeasi va yakunini ajratişga örgatiladi.

3-sinfda matnning asosiy va ikkinçi darajali ma'lumotlarini farqlaş, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaş, ikki qahramon yoki hodisani taqqoslaş, matnga sarlavha tanlaş va xulosa çiqariş topşiriqlari kengaytiriladi. Öquvçidan javobini matndagi jumla yoki voqea bilan asoslaş talab etiladi.

4-sinfda öquvçi badiiy va axborotiy matnlarni mustaqil tahlil qiliş, muallif maqsadini aniqlaş, matndagi dalillarni baholaş, bir neçta manbadagi ma'lumotlarni taqqoslaş va öz munosabatini yozma ifodalaşga yönaltiriladi. PIRLS yondaşuvidagi tört tuşuniş jarayoni asosida tuzilgan topşiriqlar aynan şu bosqiçda tizimli qöllanişi mumkin. Biroq topşiriq murakkabligi faqat sinf raqamiga emas, öquvçining tayyorgarlik darajasiga ham moslaştirilişi kerak.

4. Quyida 3–4-sinflarda qöllaş mumkin bölgan qisqa axborotiy matn asosida topşiriqlar namunasi keltiriladi.

Matn: "Daraxtlar va tabiat"

Daraxtlar tabiat muvozanatini saqlaşda muhim örin tutadi. Ular havoni çangdan tozalaşga yordam beradi, köplab quş va haşarotlar uçun yaşaş joyi bölib xizmat qiladi. Yozda daraxt soyasi atrofni salqinlaştiradi. Daraxtlarni asraş uçun nihollarni parvarişlaş, şoxlarini sababsiz sindirmaslik va ularning atrofiga çiqindi taşlamaslik kerak.

Matn oldidan: “Daraxtlar inson va tabiat uçun nima sababdan kerak?” savoli beriladi. Öquvçilar öz bilganlarini aytadilar va matn mazmuni haqida taxmin qiladilar.

Matn davomida: “Daraxtlar qanday foyda keltiradi?”, “Qaysi jumla daraxtlarning quşlar uçun ham muhimligini körsatadi?” savollari bilan oçiq ma’lumotni topiş; “Nima uçun daraxt soyasida havo salqinroq böladi?” savoli bilan xulosa çiqariş maşq qilinadi.

Matndan keyin: öquvçilar daraxtning foydasi va uni asraş yöllarini ikki ustunli jadvalga joylaştiradilar. Söng “Maktab hovlisidagi daraxtlarni asraş uçun qanday işlarni amalga oşiriş mumkin?” savoliga öz takliflarini bildiradilar. Javobda matndan kamida bitta dalil keltiriş söraladi.

Uşbu topşiriq oddiy faktni topişdan boşlab sababni tuşuntiriş, ma’lumotni tartibga soliş va şaxsiy munosabat bildirişgaça bölgan jarayonni qamrab oladi. Öqituvçi öquvçining faqat javobi töğriligini emas, javobga qanday kelganini ham kuzatadi.

5. Baholaş va rivojlanişni monitoring qiliş. Öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini rivojlantirişda baholaş faqat çorak yoki yakuniy nazorat vazifasini bajarmasligi kerak. Kundalik dars jarayonida öquvçining qaysi könikmani egallagani va qaysi jihatda yordamga muhtojligini aniqlaydigan formativ baholaş muhim. Buning uçun öqituvçi kuzatiş varaqasi, qisqa savollar, oğzaki izoh, juftlikdagi muhokama, matndan dalil topiş va çiqiş kartoçkalaridan foydalanişi mumkin.

Baholaş mezonlari quyidagi yönalişlarda belgilanadi: matnni töğri va ravon öqiş; matnda oçiq berilgan ma’lumotni topiş; voqealar örtasidagi boğliqlikni tuşuntiriş; asosiy fikrni aniqlaş; xulosa çiqariş; fikrini matndan dalil bilan asoslaş; matnga şaxsiy munosabat bildiriş. Har bir mezon böyiça “mustaqil bajaradi”, “yönaltiriş bilan bajaradi”, “qöşimça yordamga muhtoj” kabi tavsifiy darajalardan foydalaniş mumkin.

Masalan, öquvçi matndagi aniq ma’lumotni topa olsa-yu, sabab-oqibatni izohlaşda qiynalsa, unga yana köproq matn öqitişning özi yetarli bölmaydi. Sababni bildiruvçi sözlarni ajratiş, ikki voqea orasidagi boğlanişni çizma orqali körsatiş va “Nima

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

uçun?" savoliga matndan dalil izlaş kabi maqsadli maşqlar zarur. Şu tariqa baholaş keyingi ta'limiy harakatni belgilovçi vositaga aylanadi.

Öqiş tezligini baholaşda ham ehtiyotkorlik talab etiladi. Bir daqiqada öqilgan sözlar soni foydali kuzatuv körsatkiçi bölişi mumkin, ammo u matnni tuşunişning yagona mezoni emas. Öquvçining töğri öqişi, ifodaliligi, mazmunni anglagani va savollarga asosli javob berişi birgalikda hisobga olinişi lozim.

Tahlil şuni körsatadiki, öqiş savodxonligini rivojlantirişda alohida metod yoki bitta maşqning özi yetarli natija bermaydi. Samarali jarayon öqiş texnikasi, luğat boyligi, matn mazmunini anglaş, fikrlaş strategiyalari va muntazam baholaşning özaro uyğunligiga tayanadi. Masalan, öquvçi notaniş sözlarni köp uçratsa, matn mazmunini töliq anglaş qiyinlaşadi. Şu sababli luğat ustida işlaş matnni öqişdan ajratilgan alohida maşğulot emas, balki matn bilan işlaş jarayonining tarkibiy qismi bölişi kerak.

XULOSA

Boşlanğiç sinf öquvçilarida öqiş va matnni tuşuniş könikmalarini rivojlantiriş uzluksiz, maqsadli va tizimli taşkil etiladigan pedagogik jarayondir. Öqiş malakasi matnni töğri va ravon öqiş bilangina belgilanmaydi; öquvçining mazmunni anglaş, ma'lumotni izlaş, xulosa çiqariş, fikrlarni birlaştiriş va matnga tanqidiy munosabat bildiriş qobiliyatlari ham uning tarkibiy qismidir.

Maqolada taklif etilgan mexanizm diagnostika, mazmun tanlaş, uç bosqiçli matn bilan işlaş, formativ baholaş va individual korreksion yordamning özaro boğliqligiga asoslanadi. Öqişdan oldingi faoliyat öquvçining mavjud bilimini faollaştiradi; öqiş jarayonidagi faoliyat mazmunni anglaş va nazorat qilişga yordam beradi; öqişdan keyingi faoliyat esa ma'lumotni umumlaştiriş, talqin qiliş va hayot bilan boğlaş imkonini yaratadi.

Amaliyotda başorat qiliş, savol tuziş, qayta hikoyalaş, luğat ustida işlaş, grafik organayzerlar, juftlikda öqiş va matndan dalil topiş usullarini maqsadli qöllaş tavsiya etiladi. Topşiriqlar 1–4-sinflar kesimida öquvçilarning yoş va tayyorgarlik

xususiyatlariga mos ravişda murakkablaştirilişi zarur. Baholaşda öqiş tezligining özi bilan çeklanmasdan, mazmunni tuşunişning turli körsatkiçlari ham hisobga olinişi lozim.

Şunday qilib, öqiş savodxonligini rivojlantirişning asosiy şarti – öquvçini matnni şunçaki öqişga emas, balki u bilan fikrlaşga örgatişdir. Bunday yondaşuv boşlanğiç sinf öquvçisining mustaqil ta'lim olişi, nutqiy faolligi, tanqidiy fikrlaşi va boşqa fanlarni muvaffaqiyatli özlaştirişi uçun zarur poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Ş. M. Özbek tiliga davlat tili maqomi berilganining öttiz yilligiga bağişlangan tantanali marosimdagi nutq. – 2019-yil 21-oktabr. – https://www.president.uz/oz/lists/view/2954
2. Özbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 27-martdagi 157-son qarori. "Davlat ta'lim standartlari va davlat ta'lim talablarini işlab çiqiş hamda joriy etiş tartibini takomillaştiriş çora-tadbirlari töğrisida". – https://lex.uz/uz/acts/-6854214
3. Snow, C. E. Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension. – Santa Monica: RAND, 2002. – https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/monograph_reports/2005/MR1465.pdf
4. Duke, N. K., Pearson, P. D. Effective Practices for Developing Reading Comprehension. In: Farstrup, A. E., Samuels, S. J. (Eds.). What Researç Has to Say About Reading Instruction. 3rd ed. – Newark, DE: International Reading Association, 2002. – P. 205–242.
5. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. – Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019. – https://pirls2021.org/frameworks/
6. Şanahan, T., Callison, K., Carriere, C., Duke, N. K., Pearson, P. D., Sçatsçneider, C., Torgesen, J. Improving Reading Comprehension in Kindergarten Through 3rd Grade: A Practice Guide (NCEE 2010-4038). – Waşington, DC: National Center for Education Evaluation and Regional Assistance, Institute of Education Sciences, 2010. – https://ies.ed.gov/ncee/wwc/PracticeGuide/14
7. Foorman, B., Beyler, N., Borradaile, K., Coyne, M., Denton, C. A., Dimino, J., Furgeson, J., Hayes, L., Henke, J., Justice, L., Keating, B., Lewis, W., Sattar, S., Streke, A., Wagner, R., Wissel, S. Foundational Skills to Support Reading for Understanding in Kindergarten Through 3rd Grade (NCEE 2016-4008). – Waşington, DC: National Center for Education Evaluation and Regional Assistance, Institute of Education Sciences, 2016. – https://ies.ed.gov/ncee/wwc/PracticeGuide/21.
8. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi PF-134-son Farmoni. "2022–2026-yillarda maktab ta'limini rivojlantiriş böyiça milliy dasturni tasdiqlaş töğrisida". – https://president.uz/oz/lists/view/5199